

ЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В АСПЕКТІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ

THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS

УДК 378.013

Кузнецова О.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки,
психології та менеджменту
КЗ «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Одарченко В.І.,

канд. пед. наук, доцент,
професор кафедри педагогіки,
психології та менеджменту
КЗ «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування професійної компетентності студентів. На підставі аналізу наукової літератури визначено суть понять «компетентність», «освітня компетентність», «професійна компетентність». На основі головних цілей загальної освіти, структурного представлення соціального досвіду й особистісного досвіду студентів визначені ключові освітні компетенції.

Ключові слова: компетентність, компетенція, освіта, майбутні вчителі.

В статье раскрыты теоретические аспекты проблемы формирования профессиональной компетентности студентов. В ходе анализа научной литературы определено суть понятий «компетентность», «образовательная компетентность», «профессиональная компетентность». На основе главных целей общего образования, структурного представления социального опыта и личностного опыта студентов определены ключевые образовательные компетенции.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, образование, будущие учителя.

The current state of formation of knowledge in the conditions of the pedagogical process is

higher schools, growing tendencies in improving the quality of professional activity future specialists in the educational field, high level of requirements for the competitiveness of future educators obliges higher education to make significant adjustments to the process of preparation. This leads to the transfer of high school from the transfer to students of knowledge in the finished form to manage their independent activity and to form their experience of creative self-declaration, needs to change pedagogical positions and approaches to teaching within the pedagogical process higher school.

The main characteristics of the future teacher should be professionalism, competence, self-organization, creativity, public interest to competent approach. The article reveals the theoretical aspects of the problem of forming the professional competence of students. The analysis of the scientific literature identified the essence of the concepts of competence, educational competence, professional competence. On the basis of the main goals of general education, the structural representation of social experience and students' personal experience, key educational competencies are identified.

Key words: competence, competence, education, future teachers.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зміни, що відбуваються в системі освіти України, зумовлюють створення адекватних цим процесам соціально-педагогічних умов, визначають тим самим необхідність осмисленого реформування, творчого проектування та впровадження нової моделі освіти. Рішення проблем вищої професійної освіти неможливе без підвищення педагогічної інтелектуальної культури соціуму, без активного впливу на громадську думку, без обов'язкового подолання усталених стереотипів, консерватизму в педагогічній науці і практиці.

Як відомо, професіоналізм педагога передбачає органічну єдність індивідуальних і спеціальних якостей, узагальнених у професіограмі. Під професіограмою ми розуміємо науково обґрунтовані норми і вимоги професії до видів професійної діяльності і якостей особистості фахівця, які дозволяють йому ефективно виконувати вимоги професії, отримувати необхідний для суспільства продукт і створюють умови для розвитку особистості самого робітника [10].

Іншими словами, можна зробити висновок, що професіограма педагога визначає орієнтири успішного оволодіння педагогічною професією, вказує на зовнішню і внутрішню логіку сходження

до неї, надає можливість перевірки в самому собі гармонійного поєднання загальнолюдських, професійних і спеціальних здібностей людини. Зі змісту професіограми випливає, що вчитель повинен володіти системою спеціальних якостей, які дозволяють досягти значних результатів у процесі навчання і виховання учнів. Максимально адекватна цим якостям сукупність професійних знань і умінь складає основу професійної компетентності вчителя.

Тому сучасною розробкою, котра значно збагатила інноваційний освітній простір, стала «професійна компетентність», що виступає сьогодні критерієм якості підготовки випускників закладів вищої освіти. Сутність концептуальних вимог до професійної компетентності зводиться до розширення знань, умінь і навичок, необхідних для підвищення ефективності професійної діяльності та життєдіяльності загалом.

Необхідність включення в педагогічний словник зазначеної категорії зумовлена тим, що професійна компетентність майбутнього вчителя, будучи сутнісною характеристикою професіоналізму, показником педагогічної майстерності, найбільш повно і всебічно відображає параметри, характерні для педагога нового типу, тоді як

термін «професіоналізм», широкий і ємний, не дає точного тлумачення сукупності тих компонентів, вимог, які пред'являє соціум до фахівця у сфері освіти XXI ст. [17].

Компетентісний підхід покладено в основу започаткованої у 2006 р. і схваленої Європейською комісією у 2008 р. Європейської кваліфікаційної рамки для навчання впродовж життя [23]. Бельгійське комюніке міністрів «Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі» від 29 квітня 2009 р. підтвердило використання компетентісного підходу у вищій освіті. Цей підхід офіційно визнаний основою модернізації освіти в Україні, одним із концептуальних положень забезпечення єдиного освітнього простору й оновлення цілей і змісту освіти з урахуванням світового досвіду та принципів сталого розвитку.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. наголошується на необхідності модернізації структури, змісту й організації освіти, здійснення навчального процесу на засадах компетентісного підходу [12].

В умовах соціально-економічного й інформаційного прогресу знання набули іншого характеру в зв'язку з тим, що мінливість професійної діяльності вимагала професійної мобільності, гнучкості, готовності до здійснення педагогічної діяльності, до постійного підвищення рівня загальної і професійної культури.

Поняття «компетентісний підхід» передбачає спрямованість навчального процесу у вищій школі на формування та розвиток базових, ключових і предметних компетентностей особистості. Результатом такої спрямованості є формування загальної компетентності, яка виступає як інтеграція особистісних якостей і новоутворень.

Характеризуючи концепції формування професійної компетентності вчителя у вітчизняній педагогіці, слід зазначити, що підписання у вересні 2003 р. Болонської декларації поставило перед Україною нову мету – створення європейської зони вищої освіти, формування єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі, зростання мобільності студентів і викладачів та ін. Введення поняття «Європейський освітній простір» щодо змісту навчання, співробітництва між закладами, використання інтегрованих програм навчання, тренінгу і науково-дослідної роботи вимагає переосмислення багатьох напрямків освітньої політики держави.

Одночасно з цим процес інтеграції вищої вітчизняної освіти у світову систему вищої освіти заснований на обліку і впровадженні в освітній процес закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти сучасних інформаційних педагогічних технологій: проектного, модульного, дистанційного, рефлексивного, контекстного, проблем-

ного, комп'ютерного навчання та ін. Зазначена інноватика вимагає особливої підготовки педагогів і визначає напрямки у вивченні такого феномену, як «професійна компетентність учителя», що відображено в дослідженнях сучасних вітчизняних вчених.

Всі ці дослідження свідчать про нагальну потребу педагогіки й освіти вирішити проблему професійної компетентності педагога і забезпечити навчальні заклади України висококваліфікованими фахівцями.

В останні десятиріччя професійна компетентність вчителя розглядається в контексті упровадження компетентісного підходу в освіті (Н. Бібік, В. Кремень, О. Локшина, О. Пометун, С. Сисоєва), сутність, зміст і структуру професійної компетентності обґрунтовують В. Байденко, В. Введенський, Т. Захараш, Н. Кучугурова, Дж. Равен та ін. Зауважимо, що розуміння вченими поняття професійно-педагогічної компетентності ототожнюється з поняттями «професійна компетентність педагога», «педагогічна компетентність», «професійна педагогічна компетентність» і визначається як змістом поняття «компетентність», так і особливостями професійної діяльності педагогів.

Ідеї компетентісно орієнтованої освіти – предмет наукового пошуку когорти українських учених, таких як: Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, Н. Москалюк, О. Пометун та ін. Як зазначають дослідники, компетентісний підхід в освіті пов'язаний з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, оскільки, з одного боку, стосується особистості студента, а з іншого – його може бути реалізовано та перевірено тільки у ході виконання конкретним студентом певного комплексу дій. Тож компетентісний підхід передбачає трансформування, передусім, змісту освіти, перетворення його з моделі, що існує об'єктивно, для «всіх» студентів, на суб'єктивні надбання одного студента, котрі можна виміряти. Саме тому важливим вважаємо розгляд змістового наповнення поняття «компетентність», визначення переліку компетентностей, які потрібно формувати, та конкретизацію бажаного результату навчання [6].

Як впливає з аналізу основних положень компетентісного підходу в освіті, компетентність вчителя – явище складне і багатofакторне. Опис сутності компетентності вчителя вимагає її категоріального визначення, виділення компонентів і структури.

Поняття «компетентність» отримало широке поширення порівняно недавно, у кінці 1960 – початку 1970-х рр. спочатку в західній, а наприкінці 1980-х рр. – у вітчизняній психолого-педагогічній літературі.

Визначальними категоріями компетентісного підходу є «компетенція» і «компетентність» у їхньому співвідношенні одна до одної. Велике роз-

маїття трактувань цих понять вказує на певні відмінності щодо їх розуміння, у зв'язку з чим виникає необхідність розглянути визначення цих дефініцій у довідковій літературі.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо такі визначення понять: компетентність походить від латинського слова «competens» (competentic), що в перекладі означає «належний, здібний». Компетентність – це певна сума знань особи, які дозволяють їй судити про що-небудь, висловлювати переконливу, авторитетну думку. Компетентний – це той, хто знає, обізнаний у певній галузі; який має право за своїми знаннями або повноваженнями робити або вирішувати що-небудь, судити про що-небудь [2].

У глосарії термінів Європейського фонду освіти компетентність визначається як:

1. Здатність робити що-небудь добре або ефективно.
2. Відповідність вимогам, що пред'являються під час влаштування на роботу.
3. Здатність виконувати особливі трудові функції [2].

Словник іноземних слів розкриває поняття «компетентний» як такий, що володіє компетенцією – колом повноважень певної галузі, особи або колом справ: competent (франц.) – компетентний, правомірний; competens (лат.) – відповідний, здібний; competence (англ.) – здатність (компетенція) [18].

Тобто, компетентність – це характеристика, що дається людині внаслідок оцінки результативності її дій, спрямованих на вирішення певного кола значущих для цього співтовариства завдань.

Найбільш відомим вченим у цій сфері є почесний професор Единбурзького університету доктор Джон Равен. Він визначає компетентність як специфічну здатність людини, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній області, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [17, с. 6].

І. Зязюн [5] характеризує компетентність як здатність вирішувати професійні завдання певного класу, що вимагає наявності реальних знань, умінь, навичок, досвіду. Вони мають вияв у практиці професійної діяльності як системна характеристика із чітко визначеною структурою. Компетентність може набувати кількісного виміру, зокрема шляхом виокремлення рівнів. Аналогічним є шлях визначення якості – соціальної, методологічної, технологічної та ін.

Ми поділяємо думку вітчизняного науковця про те, що компетентність як властивість індивіда існує в різних формах: як високий рівень знань, умінь і навичок, як спосіб особистісної самореалізації (спосіб життєдіяльності, звичка, захоплення);

як деякий підсумок саморозвитку індивіда, форма вияву здібностей тощо.

Угорський вчений Г. Халаш [22] стверджує, що компетентність охоплює широкий спектр соціальних, комунікативних умінь, підґрунтям яких виступають знання та досвід, цінності, сформовані у процесі навчання. Він підкреслював, що компетентність – це реальна здатність застосувати знання.

Українська вчена О. Пометун визначає компетентність як спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок, спроможностей і ставлень, що дають змогу майбутньому фахівцю визначити, тобто ідентифікувати, і вирішувати незалежно від контексту проблеми, характерні для певного напрямку професійної діяльності [16].

Ю. Татур дає таке визначення: «Компетентність спеціаліста з вищою освітою – це проявлені ним на практиці прагнення і здатності (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності в професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи її соціальну значущість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного удосконалення» [17].

Педагог-професіонал – експерт у системі наукових знань про людину, цілі виховання, творець у вихованні особистості учня (К.Д. Ушинський) [20], висококваліфікований фахівець, котрий чітко знає свою справу і постійно готовий до роботи (А.С. Макаренко) [8; 9]. Найбільш повний опис вимог до особистості вчителя-професіонала ми знаходимо у працях В.О. Сухомлинського: любов до дітей, радість від спілкування з ними, глибокі знання, широкий кругозір, інтерес до проблем науки, педагогічні та психологічні знання, практичні вміння в різних сферах трудової діяльності [19].

В. Краєвський та А. Хуторський термін «компетенція» пояснюють як коло питань, щодо яких людина добре обізнана, пізнала їх і має досвід [7].

Л. Мамчур зазначає, що «компетенція – це чітко окреслені знання, які повинна мати особа; коло питань, у яких вона має бути обізнана і які необхідні для успішної практичної діяльності відповідно до загальноновизначених норм, законів, правил» [11, с. 55].

Компетенції, вважає російська вчена І. Зимня, проявляються в реалізації професійних функцій спеціаліста [4].

Вчені А. Белкін і В. Нестеров вказують, що «у педагогічному плані компетенція – це сукупність професійних повноважень, функцій, які створюють необхідні умови для ефективної діяльності в освітньому просторі» [13, с. 4].

Педагогічна діяльність за своєю суттю і спрямованістю характеризується творчим характером, а творчість є доданком педагогічної майстерності. Необхідно відзначити, що педагогічна майстерність

не визначається вродженими особливостями, задатками індивіда, а зумовлена рівнем професійної компетентності вчителя, тому, як зазначає А.К. Маркова, «сама праця, осмислена з погляду її сутності, цілей і технологій діяльності, стає джерелом педагогічної майстерності як сплаву особистісно-ділових якостей і професійної компетентності педагога» [10].

Професійна компетентність учителя як інтеграція інформації (комплексу різнобічних знань) і досвіду на основі професійно значимих особистісних якостей формує потенціал творчого педагога і доводить взаємозв'язок таких категорій, як професійна компетентність вчителя і педагогічне майстерність.

Дослідження Ю.В. Варданян, А.К. Маркової, В.А. Сластьоніна, О.М. Шиян та ін. дозволяють стверджувати, що професійна компетентність учителя є частиною педагогічної майстерності та сприяє становленню творчого педагога. У цьому контексті нам близька думка Г.С. Смирнової, котра стверджує, що педагог-майстер – це «педагог, який досяг високого ступеня компетентності, володіє різноманітними засобами вирішення педагогічних завдань і отримує високі результати роботи, зрілий і вмілий педагог» [18].

Важливо відзначити, що лише частина працівників, які володіють творчим потенціалом, розвиненою потребою в самореалізації, високим рівнем професійної компетентності, переходять на стадію педагогічної майстерності та становлення професіоналів. Е.Ф. Зеєр, аналізуючи професійно-педагогічний розвиток, стверджує, що «розуміння вершин професіоналізму (акме), стадії майстерності – ознака особистості педагога, яка реалізувалася» [3].

Зіставлення різних характеристик педагогічної творчості і професійної компетентності педагога дозволило нам виявити загальні ознаки, що свідчать про взаємозв'язок зазначених явищ: основною ознакою творчої активності є породження «побічного продукту» (Я.А. Пономарьов), який і є творчим результатом. Тоді як професійна компетентність вчителя пов'язана з рішенням нестандартних завдань, що виникають у професійній практичній діяльності, творчість педагога заснована на рішенні творчих завдань, на «здатності діяти в умі» [1].

У зарубіжній науці професійна компетентність вчителя (Артур Віне і Джон Менне, Данієл Б. Хоган, Джеральд Кучер та ін.) не оцінюється мінімальним або вищим рівнем, а визначається мірою користі, принесеної професіоналом споживачеві, тому, крім бази знань, умінь і навичок для продовження самоосвіти протягом усього професійного життя, педагогу необхідно розвинути творчі здібності у педагогічній діяльності.

Беручи до уваги запропоновані сьогодні визначення педагогічної майстерності, яка розглядається А.А. Орловим і А.С. Агафоновою як

«сукупність знань, певних якостей особистості способів розумової і практичної діяльності вчителя, які зумовлюють високий рівень його професіоналізму, здатність вирішувати педагогічні завдання» [14], а Л.П. Крившенко – як «досконале володіння педагогічною технологією» [15], очевидним стає те, що професіоналізм вчителя має на увазі педагогічну майстерність, і обидва зазначені терміни ґрунтуються на професійній компетентності вчителя, оскільки наявність цього інтеграційного особистісного утворення зумовлює успішність практичної діяльності педагога. Відзначимо, що опанувати педагогічну майстерність можливо лише на індивідуально-творчому рівні, тому професійна компетентність учителя є суто особистісним новоутворенням. Слід врахувати, що професійна компетентність учителя не визначає чіткого ступеня майстерності, тобто використовується як для позначення мінімального, так прийняттого, оптимального або вищого рівня кваліфікації.

Одним із важливих понять для нашого дослідження є «ключові компетенції». Сам термін «ключові компетенції» вказує на те, що вони є «ключем», основою для інших, більш конкретних, і необхідні в будь-якій сфері діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналіз робіт із проблеми педагогічної компетентності дозволяє зробити висновок про те, що нині поняття «компетенція» і «компетентність» чітко розрізняються.

Загалом теоретична концептуалізація і технологічне опрацювання проблеми формування професійної компетентності вчителя в сучасній науці дозволяє виявити відповідність досліджуваного освітнього феномену запитам сучасного суспільства з урахуванням нових знань, отриманих в останні роки у сфері педагогіки, і простежити тенденцію наступності в його розгляді, яка проявляється в тому, що різноманітні особистісні, професійні, психологічні нововведення і новоутворення кожної попереднього ступеня концепції формування професійної компетентності вчителя у разі переходу на наступний рівень її розвитку і функціонування не зникають, а включаються до складу знову досліджуваних і аналізованих структурних компонентів такого багаторівневого феномену, як професійна компетентність вчителя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. Москва, 2001. 511 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В.Т. Бусел. Київ, 2004. 1440 с.
3. Зеєр Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособ. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир», 2005. 336 с.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высш. образов. сегодня*. 2003. № 5. С. 17–25.

5. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
6. Зязюн І.А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. *Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи*: монографія. Київ; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С. 10–18.
7. Ключевые компетенции 2000. Программа. OCR, RECOGNIZING ACHIEVEMENT. Oxford Cambridge and RSA Examinations.
8. Макаренко А.С. Избранные произведения: В 3-х т. / редкол.: Н.Д. Ярмаченко и др. Киев: Рад. школа, 1983. Т. 2. 576 с.
9. Макаренко А.С. Избранные произведения: В 3-х т. / редкол.: П.Д. Ярмаченко и др. Киев: Рад. школа, 1983. Т. 1. 517 с.
10. Маркова А.К. Психология труда учителя. Москва. 1993. 192 с.
11. Мескон М. Основы менеджмента / пер. с англ. под общ. ред. Л.И. Евенко. М.: Дело, 1999. 800 с.
12. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. URL: <http://president.gov.ua/documents/15828.html>.
13. Нестеров В.В. Педагогическая компетентность: учеб. пособ. Екатеринбург: Учеб. кн., 2003. 186 с.
14. Орлов А.А., Агафонова А.С. Введение в педагогическую деятельность: практикум: учеб.-метод. пособ. Москва, 2004. 256 с.
15. Педагогика: учебник / под ред. Л.П. Крившенко. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 432 с.
16. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. Київ: Вид-во А.С.К., 2004. 432 с.
17. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва: «Когито-Центр», 2002. 396 с.
18. Смирнова Г.С. Коллективная творческая деятельность педагогов как фактор развития их профессиональной компетентности: дисс. ... канд. пед. наук. Санкт-Петербург, 2000. 198 с.
19. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. Москва, 1969. С. 40–45.
20. Хрестоматия по истории педагогики / под общ. ред. С.А. Каменева. Москва, 1936. 590 с.
21. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы. *Нар. образование*. 2003. № 2. С. 58–64.
22. Халаш Г. Индивидуальные компетентности и запросы общества. *Ключевые компетентности для Европы*: материалы симпозиума. Страсбург, 1996. С. 280.
23. The European Qualification Framework for Lifelong learning. (EQF). URL: <http://ec.europa.eu/dgs/educationculture>.